

Linhartovi listi

Spletni občasnik za domoznanstvo in novice Knjižnice A. T. Linharta Radovljica Leto 3, št. 10
ISSN 1580-9641 www.rad.sik.si e-pošta: info@rad.sik.si 1. 5. 2004

V pričujoči številki "Linhartovih listov" objavljamo nekaj utrinkov z razstave ob 850-letnici prve omembe Mošenj v pisnih virih. Razstava avtorjev Staneta Adama in Jureta Sinobada, četrta iz cikla "Moje roke pismu", bo od 4. do 31. maja 2004 na ogled v čitalnici Knjižnice A. T. Linharta.

NEKAJ UTRINKOV IZ ZGODOVINE MOŠENJ

MOŠENJSKI ČAROVNIK. Splošna zmeda glede vere, izkoriščanje čez mero in slabe letine, ki so bile začinjene z boleznimi, niso na prehodu iz 16. v 17. stoletje pomenile nič dobrega. Razmere med Karavankami in reko Savo so bile na splošno neugodne. Protestantizem, ki se je zdel z obiskom škofa Hrena skoraj pokopan, je kmalu veselo plamtel naprej. Radovljiški zakupnik Thurn, ki je bil od leta 1616 naprej tudi lastnik gospostva, je videl svojo novo lastnino bolj poredko. Visoke deželne službe in domačnost na knežjem dvoru sta ga oddaljila od dežele in razmer. Posestva so mu upravljali oskrbniki, tako npr. v Radovljici protestant Osterman, ki si je enako kot oskrbniki pred njim lastil marsikaj, kar ni bilo njegovega. Njegov vpliv na ljudi je bil velik in očitno je bilo, da je tu protestantizem preživel. Škof Hren se je vneto pritoževal pri grofu Thurnu, ki pa nikoli ni posredoval v Ostermanovo škodo. V nekem pismu je ta škofu celo zajedljivo odpisal, da *"kdor konja ne more tepsti, tepe sedlo"*. Šele skorajšnja grofova smrt in trša politika dunajskega dvora sta vero in razmere počasi vrnila na prava pota. Zdelo se je, da prihaja nov, boljši čas. A se je kmalu spet vse sfižilo. V tridesetih letih je kot radovljiški oskrbnik gospodaril, kakor je vedel in znal in hotel, Mihael List. S pretiranim izkoriščanjem podložnikov je zanetil pravcati kmečki upor. Nič čudnega, da so ljudje videli strahove na vsakem vogalu.

Ko je Anton Novak postal župnik v Mošnjah, ga je čakalo dosti dela. Ne le dela za duše, tudi cerkveno gospodarstvo je bilo razsuto. Marsikatera kmetija je bila zastavljena, marsikatero je moral novi župnik zastaviti sam, da je poplačal sprotne dolgove. Kljub izobraženosti novi pastir ni našel poti do src vernikov. Bil je samosvoj in trmast tudi v odnosih do svojih predstojnikov. Njegovo trmo in nespoštovanje je občutil na lastni koži tudi škof Buchheim, ki se je nekega poletnega dne 1661 namenil opraviti vizitacijo mošenjske cerkve. A v Radovljici, kamor je prišel iz Kranjske Gore, ga ni pričakal nihče iz Mošenj, čeprav se je škof, kot je bila navada, župniku najavil s pismom. Škof je nekaj časa čakal, potem pa je velel zapreči konje in se s spremstvom napotil proti Mošnjam. Nekje sredi poti so zašli v neko globel in bi se kočija z odličnikom kmalu prevrnila. Škofovi služabniki so le s težavo izvlekli kočijo nazaj na pot. Ko so končno prispeli v Mošnje, ni bilo slišati slavnostnega zvonjenja, kot je bila navada, niti ni škofa nihče pričakal. Ne župnik, ne ključarji in ne farani. Vse to je škof hudo zameril. Ko so na koncu le našli župnika Novaka, se je ta izgovarjal, da o kakršnikoli vizitaciji ne ve nič. A so mu iz spremstva hitro dokazali, da je bilo vse javno oznanjeno, tudi od generalnega vikarja ob pridigi v Kropi. Pri vsaki vizitaciji v Mošnjah se je pokazalo kup nedoslednosti.

Leta 1668 je kranjsko sodišče vodilo zanimiv primer Marine Slapar, ki je bila obtožena čarovništva. Nesrečna Marina je po mučenju izpovedala marsikaj, med drugim je tudi priznala, da je čarovnica in da je bila s svojo tovarišijo na plesu na Grintovcu, kjer je med čarovniškimi sestrami in brati videla tudi mošenjskega župnika Novaka. Ta da je debel in dolg mož sivih las in je veseljačil v družbi dveh lepih, meščansko opravljenih žensk. To svoje priznanje je ponovila še na naslednjih dveh zaslišanjih. Po kratkem "dodatnem" mučenju je priznala tudi, da je bila na čarovniškem

rajanju pred petimi leti, na dan svetega Ožbalta, na Svetem Petru, kjer je videla župnika Novaka, kako raja, je in pije s čarovnicami. Novaka so klicali v Kranj, da ga soočijo s Slaparjevo, ki jo bodo takoj nato obglavili in sežgali. Kranjsko sodišče je priredilo soočenje Novaka in Slaparjeve tako, da so obtoženi nasproti postavili tri može: Novaka, duhovnika Rodeta in župnika iz Kranja. Nesrečnica je pokazala na kranjskega župnika, da je Novak, Rodeta je navedla kot vodiškega župnika in Novaka za župnika iz Loke. Kljub dokazani zmoti je trdila še naprej, da jo je Novak, za katerega je zdaj vedela, kateri da je, začaral, in je videla, da je z desno nogo trikrat na prste stopil in jih obrnil proti njej. Tako jo je začaral. Ne glede na vse, je reva končala v ognju osem dni kasneje.

Zdelo se je, da se bo vse pomirilo, a je Novak doživel neprijetno presenečenje kmalu po vrnitvi domov. Ponj so prišli biriči radovljiškega gospostva. Grof Oton Henrik Thurn Valsassina, lastnik radovljiškega gospostva, je dal Novaka zapreti, da bi mu graščina sama presodila. Šele na silovito reakcijo škofa Rabatte je bil Novak izpuščen. A zadeve še zdaleč ni bilo konec. Generalni vikar mu je prepovedal opravljati cerkvena opravila in ga pozval v Ljubljano, da se očisti obtožb Slaparjeve. Ljubljana je uprizorila odmeven sodni proces, v zajetnih zapisnikih so se ohranila pričevanja ljudi, ki so Novaka obtoževali tudi svojih stisk. Precej je bilo obtožb, ki so zanimale tudi inkvizicijsko sodišče. Obtoževali so ga povzročitve toče v Dražgošah in škandala na romanju v Crngrob. Njegovo podobo so skupaj z neko gospo Macol videli v hudournih oblakih, med drugim naj bi naredil tudi slano v Bitnjah. V vseh zgornjegorenjskih farah so ga poznali kot copnika, ki je dosti škodoval ljudem in je svoje najhujše kritike kmalu spravil ob življenje. Tako so nanagloma umrli npr. Matevž Reš, Jakob Nastran, Matija Čarman in Jurij Valant z Brezij, Luka Klemen, Gregor Teran in Matija Nastran z Otoka, Jurij Muhovec in Lenart Žvagen z Gorice, Adam Pogačar in Jurij Kezar iz Mošenj in še nekateri. Kot posebno nemarnost do cerkve so mu šteli metanje krstnih sveč po tleh. To so izpričali mdr. Lovrenc Horvat z Dobrave, Luka Kosem, tudi z Dobrave, Jurij Zupanc z Brezij in še nekateri. Janez Justin z Dobrave je celo videl, da je Novak svečo vrgel v smeri proti oltarju tudi takih presvetih mož, kot je bil sv. Štefan. Posebej gorki so bili Novaku v Kropi in Selcih, blejski romarji pa so mu celo obljubili, da ga bodo pretepli, če ga kje srečajo.

Pa se je za župnika Novaka na koncu le dobro izteklo. Dne 7. marca 1669 je bil oproščen, a je moral, da se opere vsake krivde, še pred izrekom sodbe priseči na sveti božji evangelij in izpovedati zapriseženo prekletstvo in stud nad slehernim čarovništvom. Osmega marca je bila sodba končno razglašena. Bil je svoboden. A tedaj so se težave šele začele. Farani so izgubili zaupanje vanj. Mnogi so tudi pričali proti njemu in zdaj niso vedeli kako in kam. Generalni vikar je uvidel, da tu poti nazaj ni in je Novaku ukazal izprazniti mežnarijo, da se bo lahko vanjo vselil duhovnik, ki ga bo škofijstvo poslalo za duhovno pomoč, saj farani ne prej in ne poslej niso hoteli hoditi k Novakovim pridigam. Tako, so mislili na škofiji, bo volk sit in koza cela. A zdaj še bolj zagrenjeni Novak je bil gorak vsakemu poslanemu duhovniku, bilo pa jih je kar nekaj. Nobeden ni zdržal z njim. Ni jim hotel izročiti urbarjev cerkva na Dobravi in Brezjah, ne oklicnih knjig. Škofijstvo je obnovilo tudi kaplanijo in tam nastanilo kaplana, da bi bila duhovna oskrba v Mošnjah kolikor toliko dobra, a kaj, ko je jezni Novak kaplanu prepovedal deliti sv. zakramente. Mošnjani so škofu pisali, naj osovražena Novaka odstrani, kar bi škof rad storil, a je bil Novak potrjen od cesarja in je bil škof pravzaprav brez moči. Kanoničnih razlogov za njegovo odstranitev pa ni bilo.

Trdi časi, eksistenčna negotovost, šikaniranje s strani faranov, prihajajoča negotova starost in še kaj, so napravili mošenjskega župnika Andreja Novaka za trdega, neobčutljivega, celo zlobnega človeka. Pričel se je vtikati v vse, kar se mu je zdelo napoti. Od škofije poslani duhovniki so eden za drugim odhajali. Nad lastnimi farani se je župnik znašal kar sredi božjega hrama, jih nadiral ali kako drugače deval v nič. Mošenjski farani so mu vračali po svoje. V poročilu generalnega vikarja Filipa Terpina, 17. oktobra 1671, med drugim piše: *"... kar se pridiganja tiče, je reč prav žalostna. Novak sam nikoli ne pridiga, saj če stopi na prižnico, gre večina ljudi iz cerkve ven, drugi pa ropotajo v klopeh. Kaplana bi pač radi poslušali, a kaj, ko ga župnik ovira in mu noče dati slovenskega evangelija, da bi ga bral pred začetkom pridige. Ko pa si je kupil svoj evangelij, mu ga je župnik večkrat vzel in da ne bi šel na prižnico, se je kar sam obrnil od oltarja in bral evangelij. Ljudje pa so tedaj spet zapuščali cerkev ali pa ropotali v klopeh."*

Pastir in čreda sta bila sprta do konca. Župnik Andrej Novak je umrl 31. avgusta 1677. Sicer Kranjčan po rodu, je bil duhovnik od svojega 32. leta naprej, sedem let tudi v Škofji Loki. V Mošnjah je služboval preko trideset let. V svoje in svojih faranov slabo počutje.

MOŠENJSKA VAS V 14. STOLETJU. Vas se v 14. stoletju le redko omenja. Leta 1343¹ je Ernest s Poljan, iz rodu Blejskih, prodal Viljemu I. Lambergerju svojo desetino v Mošnjah. Njegov sin Viljem II. Lamberger je leta 1372² prodal omenjeno desetino svaku Tomažu iz Podvina.³ Tomaž je leta 1354⁴ od svojega bratranca Martina Geslechta iz Poljč⁵ kupil desetini v Mošnjah in na Gorici. Slednji sta v (sicer celjski) fevdni knjigi ortenburških fevdov iz leta 1436⁶ vpisani pri fevdih Jurija I. Lambergerja.⁷ Leta 1389⁸ je grof Friderik III. Ortenburški Viljemu II. Lambergerju zastavil med drugim tudi Klemenovo kmetijo v Mošnjah.

¹List. 1343, november 2, s. l., orig. perg. v ARS ZL. ²List. 1372, februar 2, s. l., orig. perg. v ARS ZL. ³Viljem II. Lamberger je bil poročen z Diemuto, sestro Tomaža iz Podvina; prim. list. 1392, februar 4, s. l., orig. perg. v ARS Rep. III. 298. ⁴List. 1354, januar 19, s. l., orig. perg. v ARS ZL. ⁵Martin Geslecht izhaja iz grajskega rodu na Waldenbergu; prim. list. 1343, april 5, orig. perg. v ARS. Poročil se je z Diemuto, hčero Vida Poljškega in živel na dvoru v Poljčah; prim. list. 1350, december 10, s. l., orig. perg. v ARS Rep. III. 198, list. 1354, januar 19, s. l., orig. perg. v ARS ZL in list. 1380, maj 9, s. l., orig. perg. v ARS Rep. III. 244. ⁶Celjska knjiga ortenburških fevdov, dat. 1436, Rokopisna zbirka v ARS. ⁷Prim. fevdno pismo, list. 1422, januar 4, Celje, orig. perg. v ARS ZL. ⁸List. 1389, maj 4, s. l., v ARS ZL.

ALI JE MIKLAVŽ STAREJŠI OD ANDREJA V MOŠNJAH? Cerkev se brez patrocinja prvič omenja leta 1154,¹ ko jo kot zamenjavo dobijo Ortenburžani s Šumberka.² Morda je bila sprva posvečena Nikolaju oz. Miklavžu.³ Iz leta 1405⁴ se je ohranila listina, ki omenja donacijo lokalnih plemičev z Gorice⁵ bratovščini sv. Nikolaja pri mošenjski cerkvi. Omenja se tudi imetnik bratovščine, ki je domačin (podložnik?) Martin iz Dolenj. Bratovščina ni iz 14. ali celo 15. stoletja, vsaj glede zavetnika ne. Težko je tudi verjeti, da bi Ortenburžani dovolili v svoji lastniški cerkvi podložniško bratovščino. Morda so že s patriarhovo zamenjavo dobili z domačimi donacijami obremenjeno cerkev in so ob povzdigu cerkve v župni sedež (in ob hkratni pretvorbi lastništva v patronat) enostavno Miklavževemu oltarju dodali še Andrejevega in slednjega napravili za (neobremenjenega ortenburškega) patrona. Tudi kasnejše nazadovanje bratovščine govori za usihanje starega, pri gospodih manj spoštovanega češčenja.

¹List. 1154, april 1, s. l., orig. perg. v KLA (Vetrinjska kopiajna knjiga 4). ²Prejemnik mošenjske cerkve je bil treviški škof Ulrik, brat grofa Majnharda II. Šumberškega. Šumberški so veja Ortenburžanov iz Ortenburga pri Spitalu na Koroškem; prim. GZR 2. ³Cerkve sv. Nikolaja oz. Miklavža so navadno postavljali tam, kjer se je od glavne poti odcepila pot v vas. Take kraje so imenovali Ključe ali Klavže. ⁴List. 1405, julij 5, s. l., orig. perg. v ARS Rep. II. 48. ⁵Goriški plemiči so imeli za grb veverico na ščitu. Zdi se, da so na Gorici avtohtoni, za kar govori tudi njihova donacija bratovščini sv. Nikolaja v Mošnjah. O kakih donacijah isti bratovščini s strani Podvinskih (niso avtohtoni!) ali Otoških (izhajajo z gradu Kamen, ki ni v mošenjski župniji) viri ne govorijo. Tudi ključar in imetnik bratovščine ni ne ortenburški človek, ne plemič, temveč kmet (?) iz Dolenj pri Brezjah.

MOŠENJSKA LINIJA OTOŠKIH VITEZOV. Otoški gospodje izhajajo iz rodu Poschev s Kamna. Na začetku 14. stoletja se je Vid preselil na dvor v Poljče. Njegova sinova iz prvega zakona¹ sta se leta 1326² še imenovala po Poljčah, leta 1331³ sta se že imenovala po Otoku. Jurij je živel na Spodnjem⁴ in Nikolaj na Zgornjem Otoku.⁵ Sredi stoletja se Nikolaj imenuje tudi po Mošnjah.⁶ Njegov (morda starejši) sin Hans se je spet imenoval po Otoku⁷. Drugi sin Herman je imel leta 1368⁸ v posesti dvor na Zgornjem Otoku, leta 1379⁹ pa mu je grof Friderik Ortenburški za zvesto vojaško službo podelil v fevd tudi dvor in mlin v Mošnjah. Na začetku 14. stoletja je živel še en Hans Otoški (Werder), ki je sopečatil lepo število ortenburških listin in se po načinu pečatenja zdi, da je bil grofov uradnik v Radovljici in je imel to službo tudi pod Celjani,¹⁰ sodnik ni bil.¹¹ Del rodbine je na začetku 15. stoletja že bival v Ljubljani. Tomaž Werder je bil leta 1414¹² meščan, 1423¹³ pa mestni sodnik v Ljubljani.

¹O Poljških s Kamna prim. DZR 4 in 5. ²List. 1326, februar 2, s. l., orig. perg. v ARS Rep. III. 50. ³List. 1331, april 21, s. l., orig. perg. v ARS Rep. III. 66. ⁴List. 1343, oktober 19, s. l., orig. perg. v ARS Rep. XIV. 50. ⁵Glede na navedbe, da je Jurij živel na Sp. Otoku in da je rod imel še en dvor na Zg. Otoku (Glej v nadalj.!) in da se Nikolaj imenuje po Otoku (*von Werd*), je logično, da je živel na Zgornjem Otoku. ⁶Darovnica iz leta 1350, ko je Nikolaj iz Mošenj prodal Marijini bratovščini v Kranju Blatnikovo kmetijo v Sebenjah. Ohranjen je le Komatarjev prepis, zbirka v ARS. ⁷List. 1384, maj 1, s. l., orig. perg. v ARS ZL. ⁸List. 1368, julij 4, s. l., orig. perg. v ARS Me 375. ⁹List. 1379, maj 9, s. l., orig. perg. v HHStAW, mikrofilm v ARS 8-D3. ¹⁰Prim. list. 1412, oktober 2, s. l., orig. perg. v ARS Rep. III. 356; List. 1426, maj 16, s. l., orig. perg. v ARS ZL. ¹¹List. 1415, avgust 24, s. l., orig. perg. v ARS ZL. Med pričami je radovljiški sodnik Mihael Glükk. ¹²List. 1414, junij 8, s. l., orig. perg. v HHStAW, obj. GZL II/60. ¹³List. 1423, junij 20, s. l., orig. perg. v ARS ZL (pošk.), obj. GZL II/75.

PRISPEVEK K ZGODOVINI MOŠENJSKIH MLINOV. Leta 1379¹ je grof Friderik Ortenburški podelil Hermanu z Zgornjega Otoka za zvesto vojaško službo dvor in mlin v Mošnjah. Dvor ima po podatkih iz radovljiškega urbarja, datiranega v leto 1498² (a je v resnici iz ok. 1475), Jakob, mlin ob njem pa Klemen. Urbar iz leta 1579³ izkazuje v Mošnjah tri mline. Enega je imel Lenart Murnik, drugega tedanji župnik Matija Grošelj, ki je mlin kupil od svojega predhodnika Janeza Krstnika Engelharta. Tretji mlin je imel Anton Kezar skupaj z gruntom. Davčni popis iz leta 1752⁴ izkazuje v Mošnjah 5 mlinov. Iz vpisov v deželni deski za leto 1838⁵ izvemo, da je bil mošenjski mlinar Franc Švab, p. d. Korošec.

¹List. 1379, maj 9, s. l., orig. perg. v HHStAW, mikrofilm v ARS 8-D3. ²Radovljiški urbar za leto 1498 v ARS. ³Radovljiški urbar za leto 1579 v ARS. ⁴List iz davčne knjige za leto 1752. Kopija, prepis in mikrofilm v DAA 32/491. ⁵Deželna deska, orig. v ARS.

NEKAJ STARIH LEDINSKIH IMEN Z ZAČETKA 19. STOLETJA. Del posesti gospostva Podvin, osebe in lokacije¹. Matija Globočnik je kupil njivo "BOBNOUKA". Matija Golmajer p. d. Pernuš iz Mošenj, je imel njive "SA DOBAM, POD ZESTO, PER STORO, TA VELKA UND TA MALA U SNOSHETEH". Lovrenc Mežnarc p. d. Šporn iz Mošenj njivo "NA VERTO". Anton Resman p. d. Kovač z Gorice, je imel njive "NA DOLLE, TA SGORNA, POD RUPO, NA OPODECH, NA RESJE, UND TA MALA POD POTJO". Mošenjski mlinar Franc Švab p. d. Korošec, ima njivo "NA DOBREM POLLE". Gregor Globočnik ima njivo "BOBNOUKA ZU PODOVENZE GELEGEN".

¹Gospostvo Podvin, vpis leta 1836. Deželna deska, orig. v ARS.

PREDLOG ZA KRAJEVNI GRB MOŠENJ

Vas Mošnje v zgodovini ni imela svojega krajevnega grba, pač pa ga je imelo gospostvo Podvin, s katerim je bil kraj vseskozi tesno povezan. Stoječi pes v ščitu se kot grb gospodov Podvinskih pojavi že v 14. stoletju, zastopan pa je tudi v dveh temeljnih delih J. W. Valvasorja iz 17. stoletja. Ramschisslova risba grba Podvinskih v grbovni knjigi *Opus insignium armorumque* je likovno korektna, medtem ko Valvasorjevemu bakrorezcu upodobitev istega grba v *Slavi vojvodine Kranjske* ni najbolje uspela. Žival v ščitu bolj spominja na konja kakor na psa, kar je botrovalo dolgotrajnemu zmotnemu prepričanju, da je v podvinskem grbu upodobljen konj in ne pes. V desno poganjajoč se črn lovski pes z zlato ovratnico, v zlatem, je star in avtohton heraldični simbol, ki je dobro služil tudi znamenitim Lambergerjem s Kamna, zato ga v tej obliki predlagamo za krajevni grb Mošenj.

Stane Adam, Jure Sinobad

Ta številka "Linhartovih listov" je skupaj z razstavo ob 850-letnici Mošenj posvečena vstopu Slovenije v EU. Izdaja Knjižnica Antona Tomaža Linharta, Gorenjska cesta 27, 4240 Radovljica, tel.: 04 / 537 39 00. Uredil in oblikoval: Jure Sinobad. Vse oblike časopisa so brezplačne. Objavljenih prispevkov ne honoriramo.